

Archeologienota Turnhout - Begijnendreef

Natasja Reyns

Bornem
2023

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bv
Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Natasja Reyns

All-Archeo bv
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2023/12.807/13

© All-Archeo bv

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	8
2.3	Onderzoeksopdracht	8
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	8
2.3.2	Beschrijving geplande werken	9
2.3.3	Werkwijze	15
2.4	Assessmentrapport	15
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied	15
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	21
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	33
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese	36
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	37
3	Samenvatting	39
4	Bibliografie	40
4.1	Archief	40
4.2	Publicaties	40
4.3	Websites	40
5	Bijlagen	41
5.1	Archeologische periodes	41

1 Inleiding

De archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen binnen een archeologische zone liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het gaat om de archeologische zone Historische stadskern van Turnhout. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2022L269

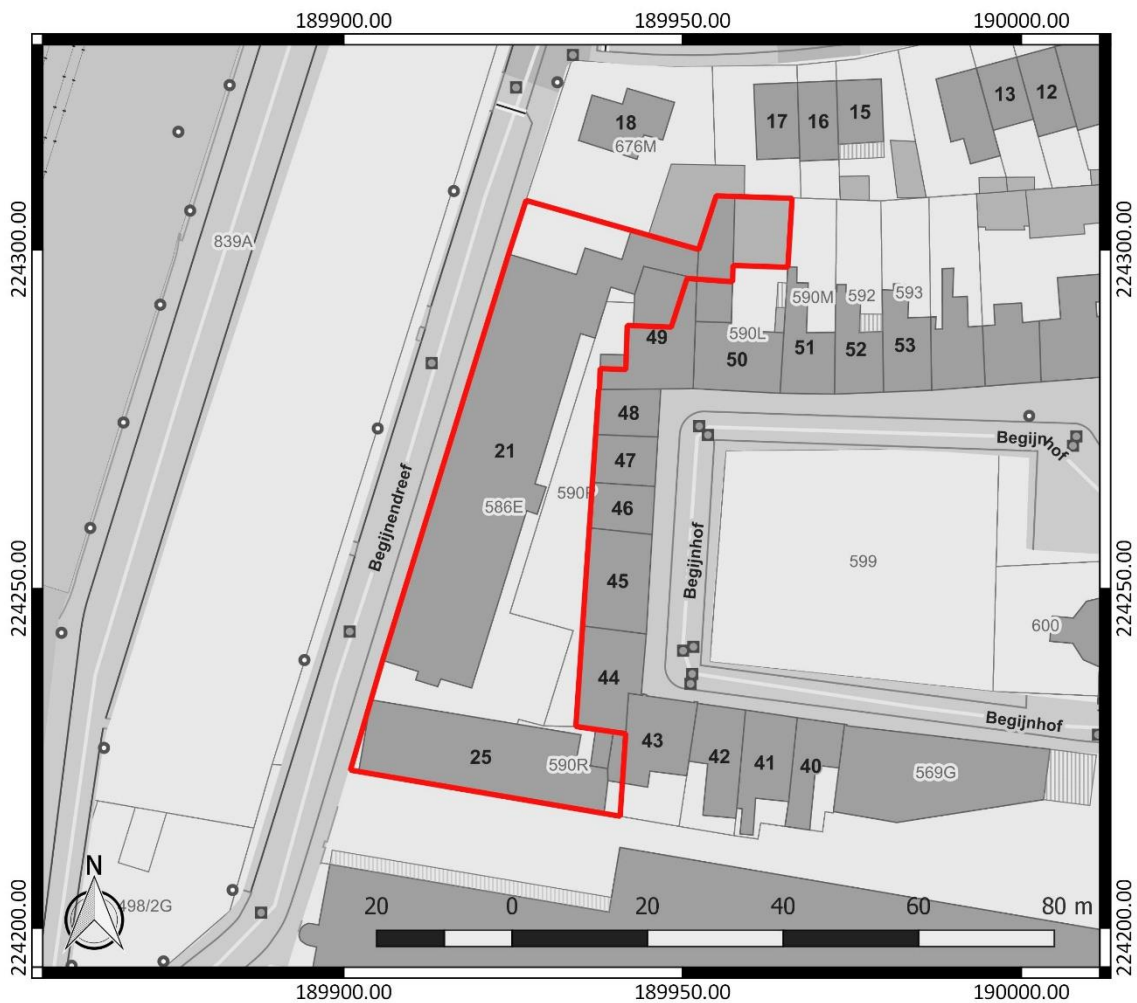
Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): provincie Antwerpen, Turnhout, Begijnendreef, begijnhof

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 189901.00, 224216.47
- 189966.18, 224307.96

Kadastraal plan:

Figuur 1: Kadastraalplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Figuur 3: Foto bestaande toestand

Figuur 4: Foto bestaande toestand

Figuur 5: Foto bestaande toestand

2.2 Archeologische voorkennis

Deels binnen het onderzoeksgebied vinden we een CAI locatie: CAI ID 150440 (zie hoofdstuk 2.4.3 voor de situering van het onderzoeksgebied ten opzichte van de CAI locatie). Het is de aanduiding van het begijnhof van Turnhout. De oudst bewaarde vermelding van het begijnhof dateert uit 1340.³ We gaan dieper in op de informatie waarover we beschikken in relatie tot het begijnhof in hoofdstukken 2.4.2 en 2.4.3.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

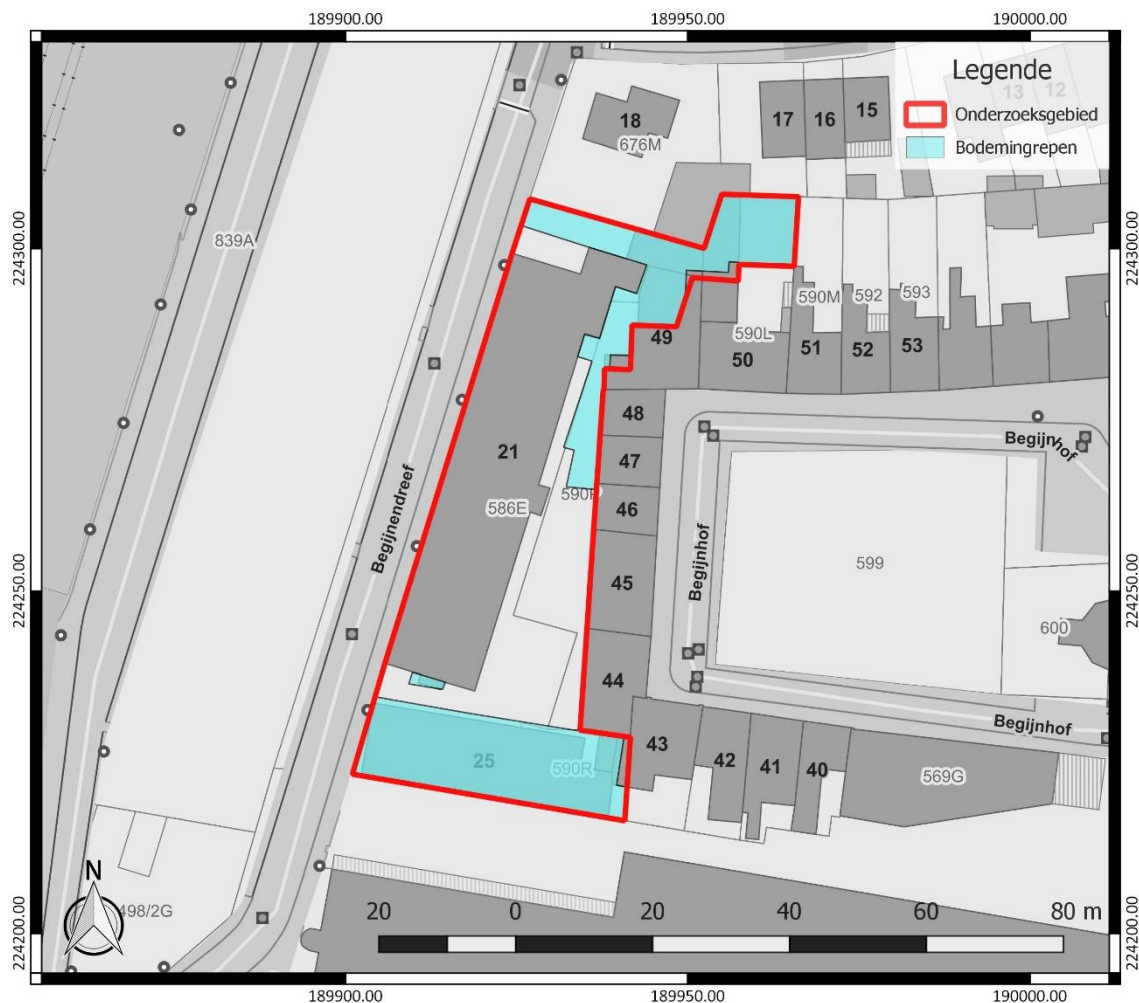
Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Begijnhof 1 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/150440> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

Randvoorwaarden: in een zone van ca. 882 m² worden binnen het onderzoeksgebied bodemingrepen gepland.

Figuur 6: Aanduiding van de zone waar werken gepland worden, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.3.2 Beschrijving geplande werken

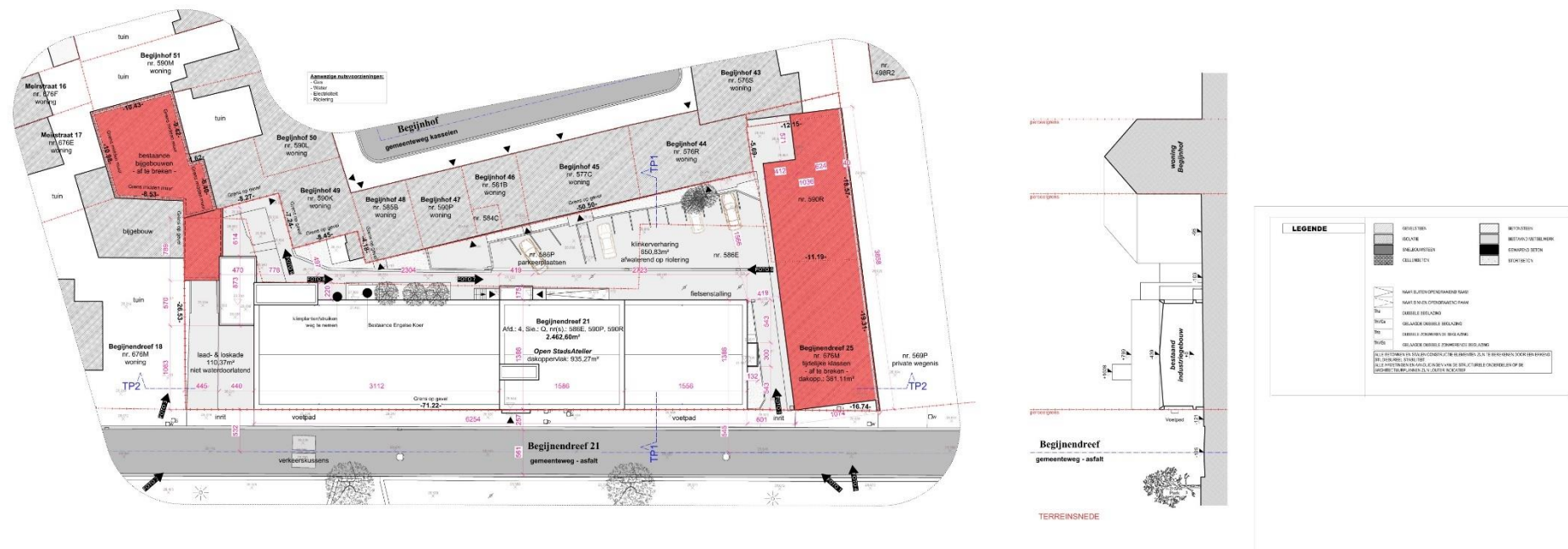
Op het terrein worden een bijgebouw en tijdelijke klassen afgebroken. De tijdelijke klassen werden destijds op de reeds bestaande verharding geplaatst. Die is naar schatting ca. 20 à 30 cm dik. De vloerplaat van het te slopen bijgebouw is naar schatting ca. 10 à 20 cm dik. De funderingen zullen maximaal 80 cm diep zijn, maar de precieze diepte is niet gekend. Verder wordt een deel van de bestaande verharding opgebroken.

Vervolgens wordt in het noorden van het terrein een wadi aangelegd. Die zal een verstoringdiepte van ca. 1 m kennen. Ter hoogte van waar de wadi zal komen, bevindt zich vandaag een laad- en loskade in beton. Het maaiveldniveau van de laad- en loskade kent een hoogteverschil dat van aan de Begijnendreef – waar het gelijk komt met het straatniveau – geleidelijk aan oploopt tot een hoogteverschil van ca. 50 cm met het omringende maaiveldniveau. De dikte van het beton is onbekend.

De wadi staat in verbinding met twee regenwaterputten die ten zuiden van de wadi aangelegd worden. Ze zullen een verstoring van ca. 3,37 m diepte betekenen. Verder wordt in de noordelijke

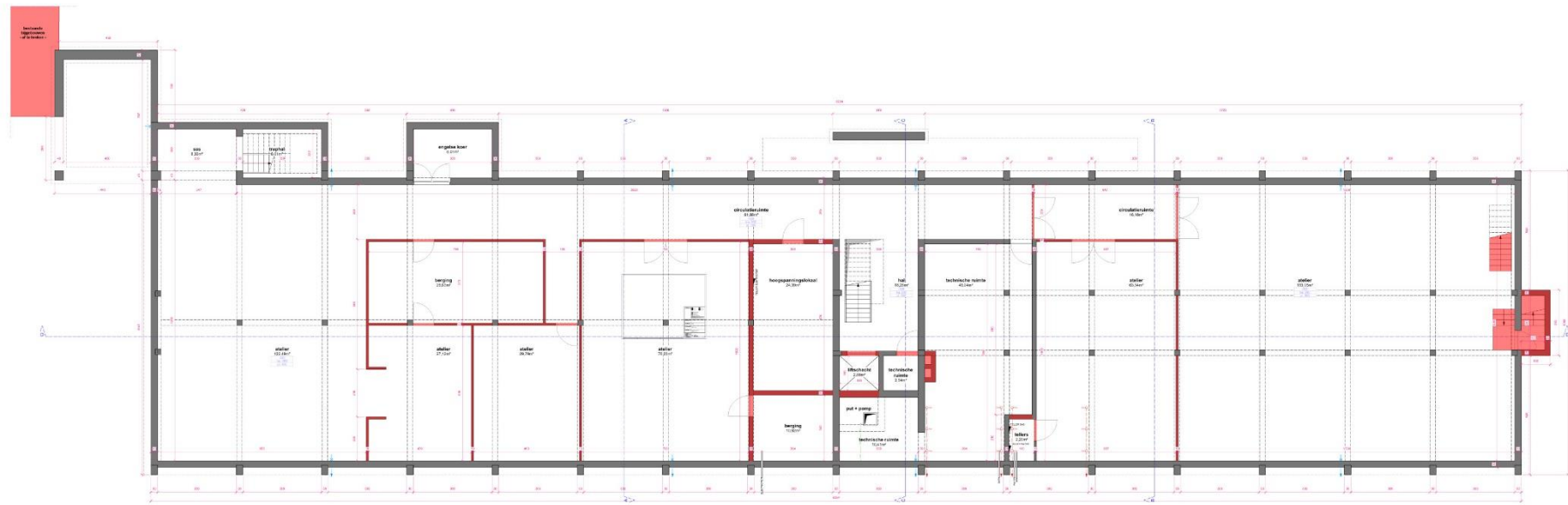
zone gras ingezaaid. Dit heeft een verstoringsdiepte tot maximaal ca. 30 cm. Een bestaande Engelse koer, de bestaande parking en enkele bestaande bomen blijven behouden. De zone waar de tijdelijke klassen stonden, wordt ingezaaid met gras.

In de kelderverdieping van het bestaande gebouw worden enkele binnenmuren verwijderd en enkele nieuwe binnenmuren geplaatst. Dit betekent echter geen bijkomende bedreiging van het bodemarchief. In het uiterste zuiden van het terrein wordt een trappenhal gesloopt. Intern wordt ook nog een andere trap naar het gelijkvloers verwijderd. Dit betekent enkel een bijkomende bedreiging van het bodemarchief ter hoogte van het deel van de trappenhal dat voorbij de buitengevel van het gebouw ligt.

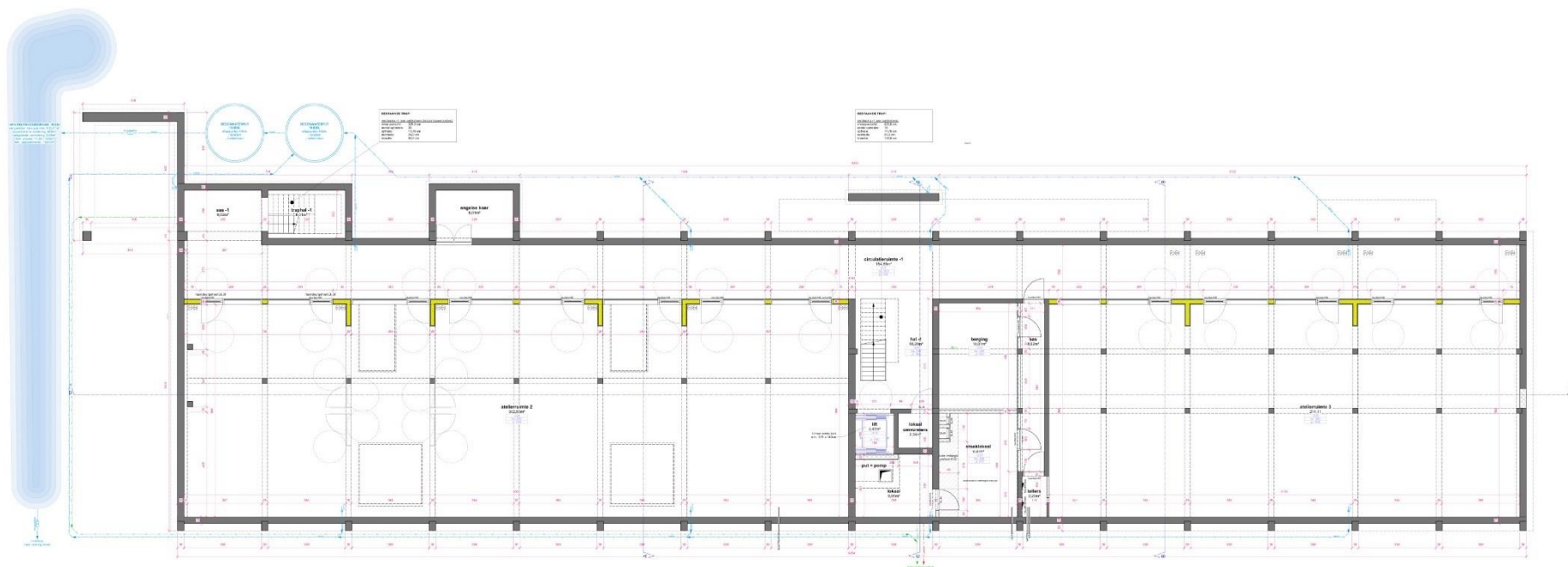

Figuur 7: Bestaande toestand met aanduiding van te slopen constructies

Figuur 9: Kelderplan bestaande toestand

Figuur 10: Kelderplan ontworpen toestand

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een hoge densiteit aan bebouwing in het verleden en vooral een lange geschiedenis van bebouwing kent. Daarom heeft het bureauonderzoek als bijkomend doel de evolutie van de historische bebouwing te kennen.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met een kaart van het begijnhof uit 1642, de gravure van Lucas Vorsterman de Jonge uit 1665, de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), het Primitief Kadasterplan (1834) en de Atlas der Buurtwegen (1841) worden vijf momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied is gelegen ten oosten van de Begijnendreef, ten westen van het Begijnhof en ten zuiden van de Meirstraat (Figuur 11). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden en in woongebieden met culturele, historische en/of esthetische waarde. Hydrografisch behoort het tot het Netebekken. Waterlopen in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op grote afstand (Figuur 13). We vermelden ten noorden van het onderzoeksgebied het Kanaal Dessel-Schoten, de Heizijdseveldloop en de Visbeek.

Turnhout bevindt zich ten zuiden van een uitloper van de zogenoemde micro-cuesta. Dit is een oudpleistocene opduiking, gevormd door waddenafzettingen van de zee en achteraf door inklinking van de bodem als een verhevenheid overgebleven. Ze vormt de waterscheiding tussen het Schelde- en het Maasbekken. In het laatglaciaal is hier een pakket dekzand op afgezet met een variabele dikte, naargelang het oorspronkelijke reliëf. Vanaf de late middeleeuwen is het reliëf door ophogingen en nivelleringen sterk afgevlakt. De verhevenheid ter hoogte van het centrum van Turnhout maakt deel uit van een grotere oost-west georiënteerde zandrug,⁴ waarop ook het onderzoeksgebied te situeren is.

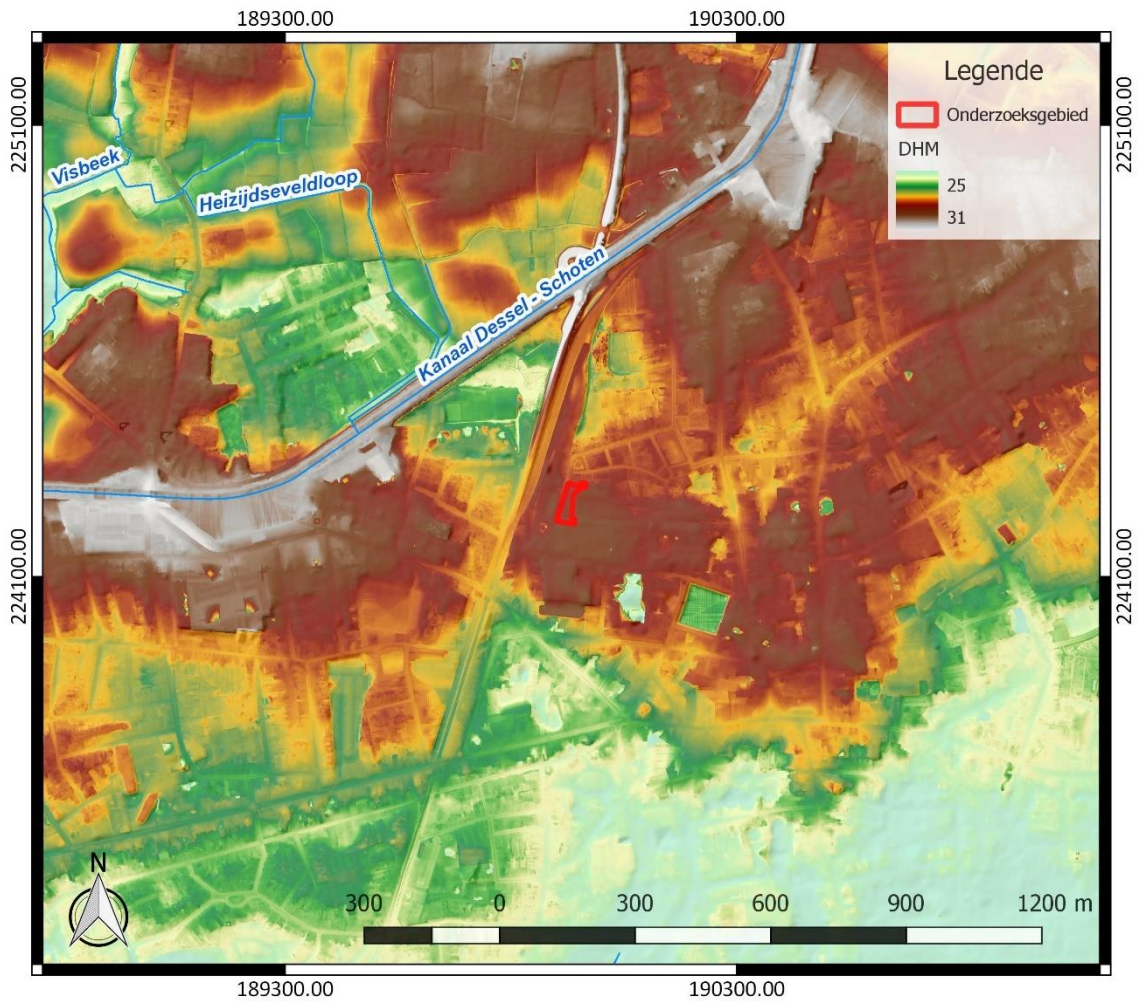
⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Historische stadskern van Turnhout [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/300598> (Geraadpleegd op 04-01-2023)

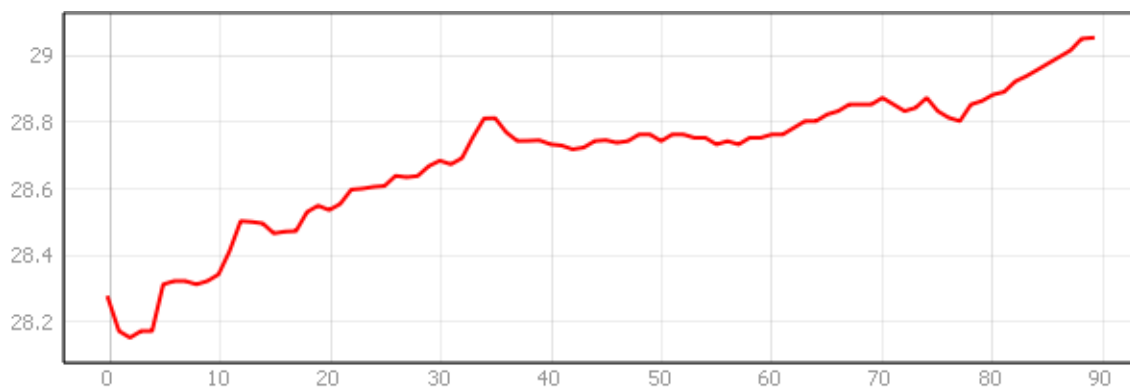
Figuur 11: Luchtfoto van 2021 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 12: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

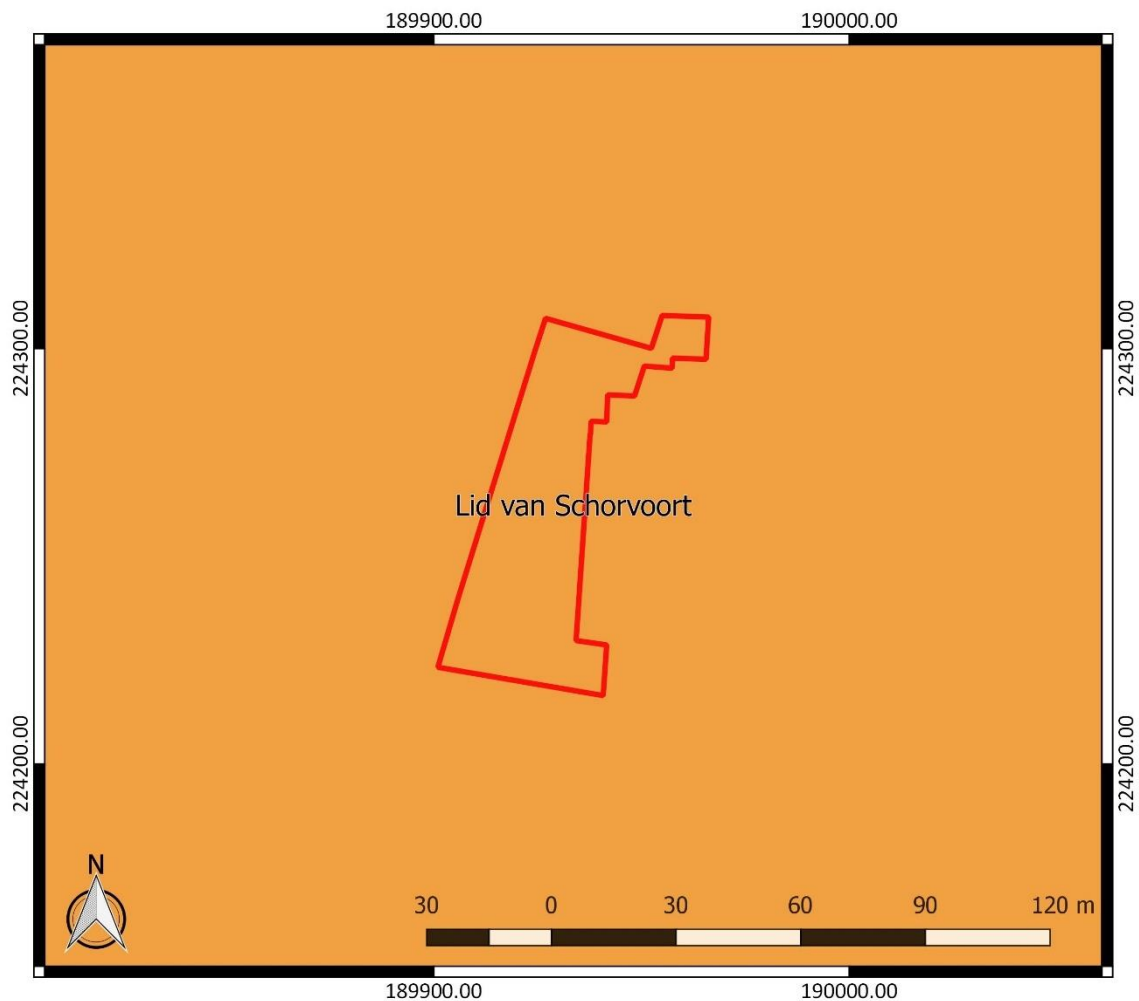

Figuur 13: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 14: Hoogteverloop van noord naar zuid over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Het terrein kent een hoogte tussen 28,2 en 29 m TAW. Het helt af naar het noorden en naar het westen toe.

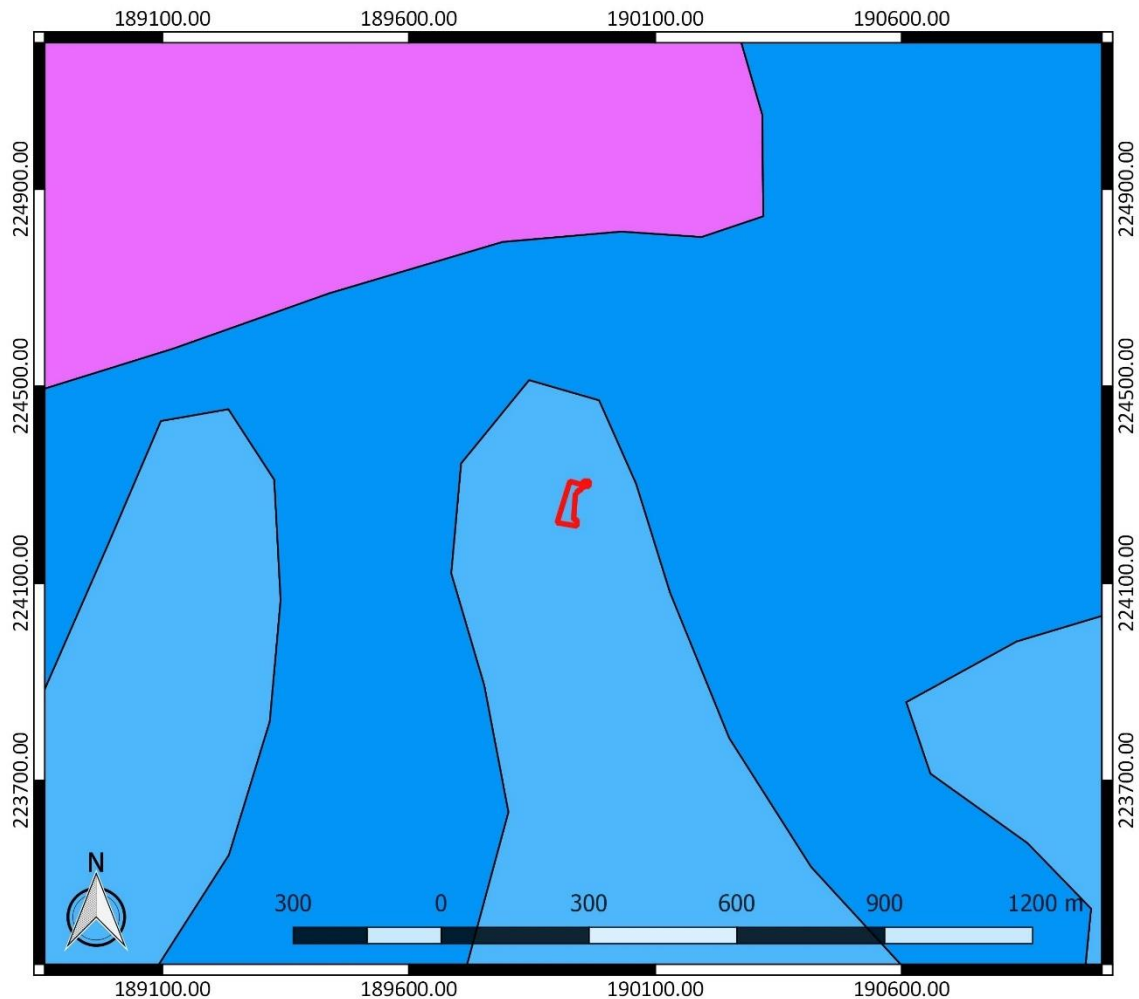
Figuur 15: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 15) bestaat uit Lid van Schorvoort. Dit wordt gekenmerkt door witgrijs fijn zand dat kwartsrijk is, maar dat weinig glauconiet en glimmers bevat.⁵

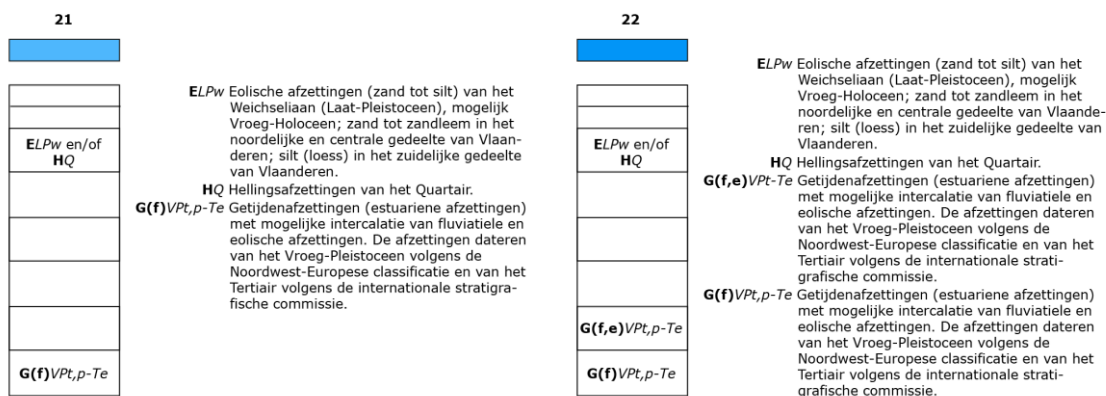
De quartairgeologische kaart (Figuur 16) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk van het Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Hieronder bevinden zich oudere getijdenafzettingen met mogelijke intercalatie van fluviatiele en eolische afzettingen van het Vroeg-Pleistoceen.⁶

⁵ www.geopunt.be/kaart

⁶ www.geopunt.be/kaart

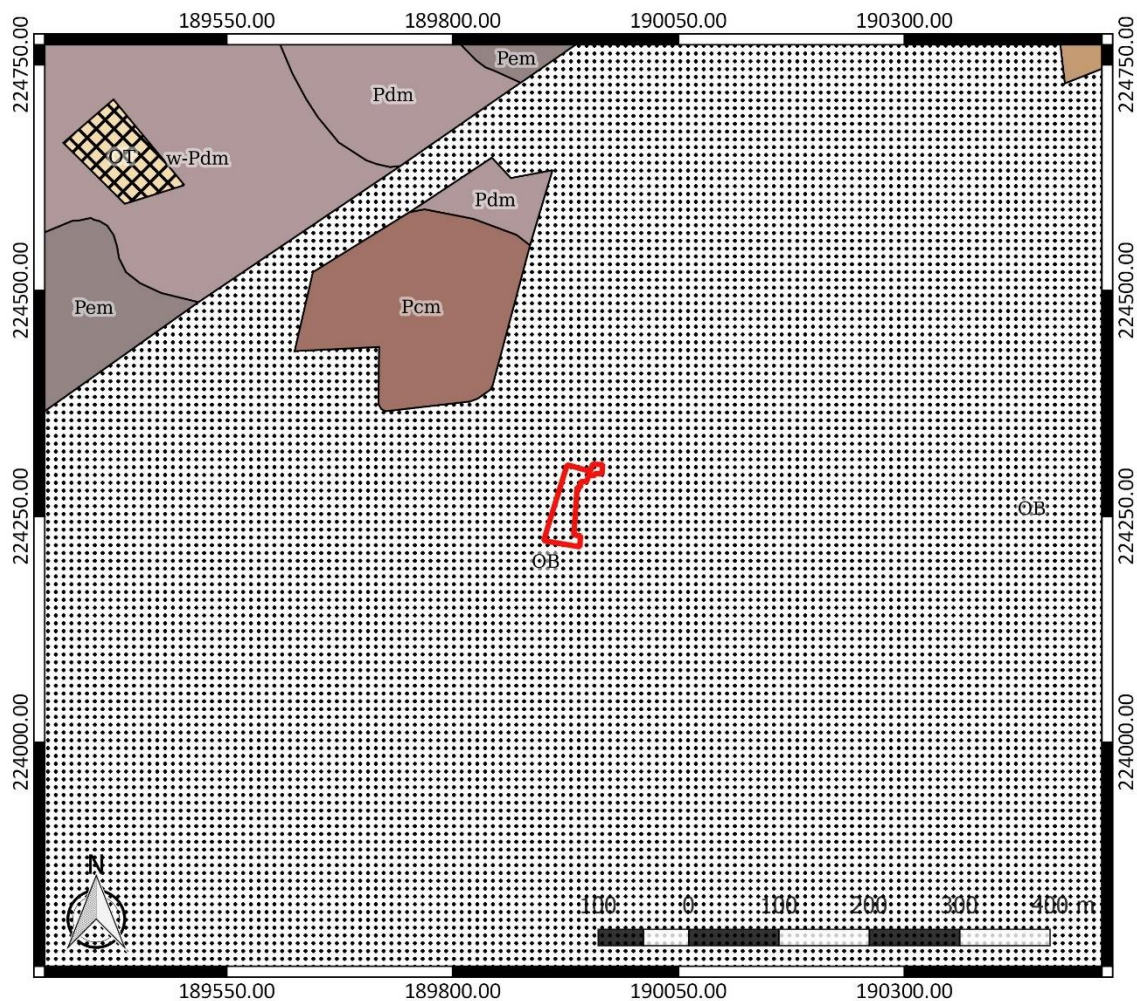

Figuur 16: Quartairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 17: Legende bij de quartairgeologische kaart (www.geopunt.be)

De bodemkaart (Figuur 18) situeert het onderzoeksgebied en zijn ruime omgeving in een bebouwde zone (OB). Ten noordwesten geeft de bodemkaart de aanwezigheid van een matig droge licht zandleembodem met dikke antropogene humus A horizont (Pcm) en een matig natte licht zandleembodem met dikke antropogene humus A horizont (Pdm) aan. Op iets grotere afstand vermelden we ook nog de aanwezigheid van een natte licht zandleembodem met dikke antropogene humus A horizont (Pem).

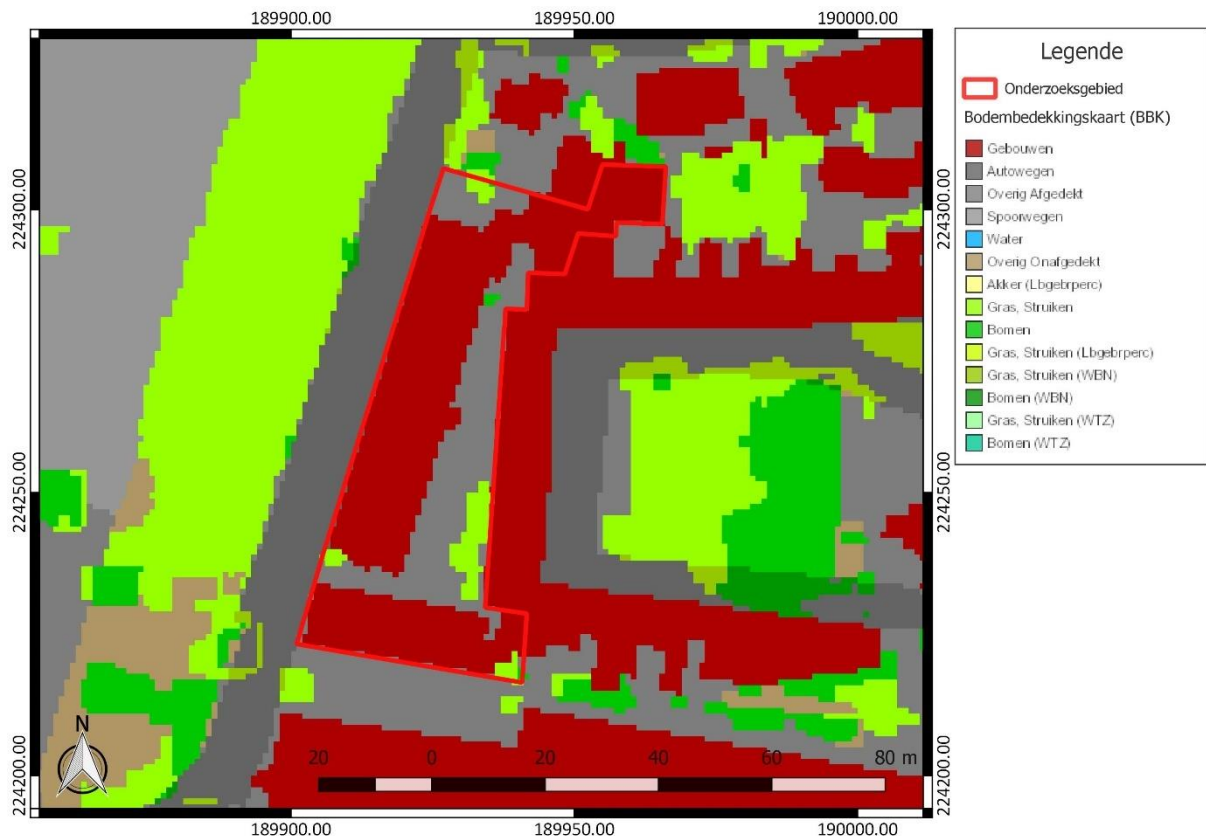

Figuur 18: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De aanwezigheid van een dikke antropogene humus A horizont wijst mogelijk op een goed bewaard bodemarchief. De antropogene horizont is waarschijnlijk een plaggenbodem, het restant van een systeem van bemesting waarbij mest uit de potstal vermengd met plaggen op de akkers werd gebracht. De algemene toepassing van plaggenbemesting in de Antwerpse Kempen is te situeren vanaf het begin van de 13de eeuw en werd toegepast tot aan de industrialisering van de landbouw. De meeste plaggenbodems lijken pas vanaf de 14de of 15de eeuw gevormd. Plaggenbodems kunnen relatief dik zijn en bijgevolg een conserverende werking hebben voor het onderliggende bodemarchief, dat bij ondiepe ingrepen en landbouwvoering niet meer geraakt wordt.⁷

In het onderzoeksgebied zijn op de bodemgebruiksk kaart gebouwen en verhardingen te bemerken. Een beperkte zone wordt volgens de kaart ingenomen door groen (Figuur 19). Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 11).

⁷ Bastiaens/Van Moernick 1994, 83-86; van Doesburg *et al.* 2007, 150

Figuur 19: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De bestuurlijke geschiedenis van Turnhout begint met een burcht waarvan voor het eerst sprake is in 1109 of 1110. Deze diende mogelijk als centrum van het hertogelijke domein (het latere Land van Turnhout). De burcht diende om de grens met het Maasland te bewaken, als jachtslot voor de hertog en om de handelswegen van Antwerpen naar het Rijnland en van Breda naar Luik te controleren. De gemeenschap die in de schaduw van deze burcht leefde, kreeg tussen 1209 en 1213 van Hendrik I haar vrijheidskeuren en stadszegel.

Turnhout zou tot het einde van het Ancien Regime een apart bestuur behouden. In 1406 werd Turnhout samen met de rest van Brabant opgenomen in het Bourgondische rijk. In 1482 kwamen met Maximiliaan de Oostenrijkse Habsburgers aan de macht, en sedert 1506 de Spaanse. Het Land van Turnhout werd weggeschonken aan Maria van Hongarije in 1546-1556, aan de heren van Boussu in 1578 en nadien aan Filips Willem van Nassau, prins van Oranje (1612-1618).

Bij de vrede van Munster in 1648 werd de heerlijkheid Turnhout aan het huis van Nassau overgedragen, wat een overwinning voor de Staatsen betekende. Dit maakte van haar een grensplaats die een heropbloei van handel en nijverheid meemaakte. In de periode van 1702 tot 1753 werd het land een Pruisische baronie. In 1753 verkocht Frederik de Grote Turnhout aan de Oostenrijkse keizerin Maria-Theresia. In 1789, tijdens de Brabantse omwenteling, werd er de Slag van Turnhout gevochten, waarbij de patriotten onder leiding van generaal Van der Meersch de Oostenrijkers overwonnen en daarmee de Verenigde Belgische Republiek stichtten. De overwinning

van de Fransen in 1794 leidde tot een Frans bewind. Turnhout was in deze periode de hoofdplaats van het tweede district van Antwerpen.⁸

Doorheen de jaren had Turnhout verscheidene malen onder oorlogsgeweld en branden te lijden. De eerste vonden plaats in het begin van de 14de eeuw, in 1506 (door de Fransen en Gelderlingen), in 1542 (door de Gelderlingen onder de leiding van Maarten van Rossum), in 1566 (de beeldenstorm), in de tachtigjarige oorlog (verschillende aanvallen en plunderingen waarvan de voornaamste de Slag bij Turnhout in 1597 was, deze eindigde in overwinning voor Prins Maurits van Nassau) en de tijdens Brabantse omwentelingen (de Slag bij Turnhout in 1789). De voornaamste branden vonden plaats in 1524-1525 en 1686. Bij deze laatste brand zou de halve stad zijn platgelegd, waaronder ook het stadhuis.⁹

Het kerkelijk verleden van Turnhout voert ons naar het bisdom Kamerijk, dat ontstond in 585. De oprichting van Sint-Pieter als domeinkerk dateert vermoedelijk reeds van vóór 1050. Dat het in de 14de eeuw om een vrij belangrijke kerk ging, blijkt uit de stichting van negen kapelanieën met een eigen altaar in de periode 1307-1391 en de oprichting van een kapittel van dertien kanunniken door Maria van Gelre in 1398, dat in 1400 door de paus exempt werd verklaard. Vanaf 1559 ging Turnhout over naar het bisdom Antwerpen. In 1802 werd het terug opgenomen in het aartsbisdom Mechelen.

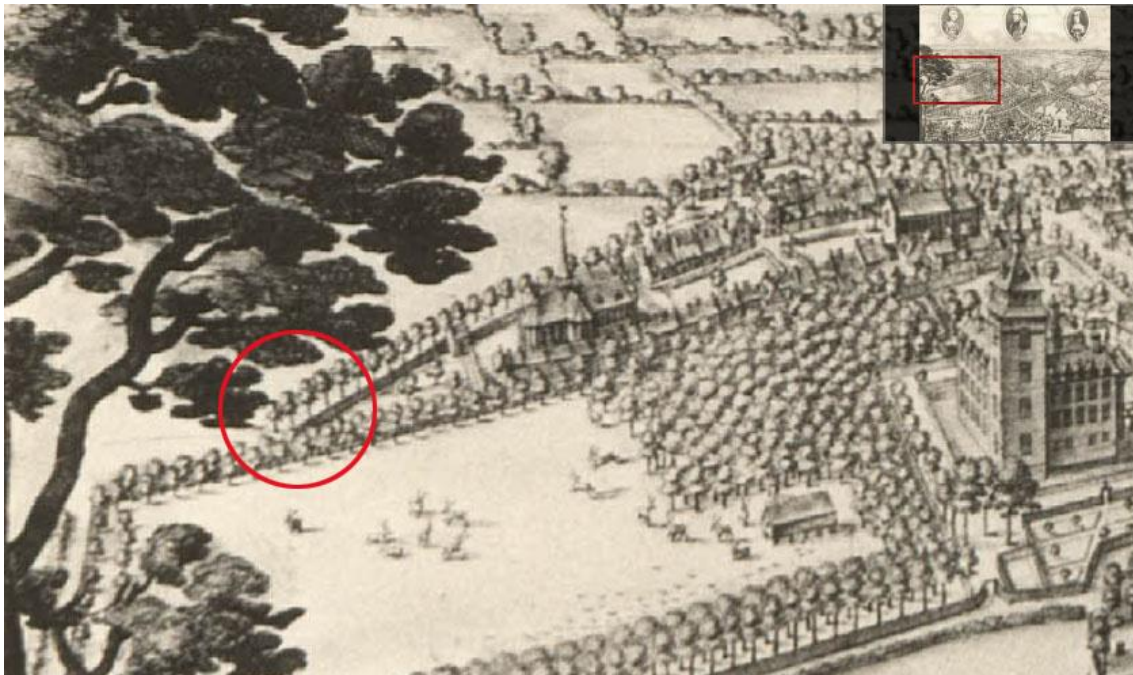
Figuur 20: Kaart van het begijnhof uit 1642 naar aanleiding van de rekwest van de begijnen om de vijver (M) en het erf daarachter te verkrijgen om het begijnhof uit te breiden. (uit: Baelus & Joosten. Kopie bewaard in Stadarchief Turnhout; origineel bewaard in Rijksarchief T 459 – 1134, overgenomen uit Terryn 2019, 41, fig. 12)

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Turnhout [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13747> (Geraadpleegd op 09-01-2023)

⁹ Erik Adriaensen, *Turnhout in het verleden*, 2006, [online], <https://stadsarchiefturnhout.turnhout.be/turnhout-in-jaartallen> (geraadpleegd op 09-01-2023)

Voor 1800 was de stedelijke woonkern vrij beperkt in ruimte en overheerste het landelijke. Doorheen het ancien regime was de enige op export gerichte nijverheid de weverij, waarvan het belang met het verstrijken van de tijd steeds verder afnam. Tussen de twee wereldoorlogen kende het stedelijke weefsel een ongeordende groei. Na de Tweede Wereldoorlog werd de lintbebouwing aan de invalswegen steeds manifester zodat de buitenparochies met het stadsweefsel verbonden raakten.¹⁰

In 1642 werd een plan opgemaakt van het begijnhof en de omgeving. Dit gebeurde naar aanleiding van een rekwest van de begijnen over de afstand van een vijver en erf van het domein van Zijne Majesteit in Turnhout, die aan het begijnhof aansluiten. In 1643 schonk Filips IV 120 roeden land aan het begijnhof. Die maakten een uitbreiding in westelijke richting mogelijk. Daarop werd een nieuwe kerk gebouwd, verder naar het westen toe. Deze kerk werd in 1666 in gebruik genomen.¹¹

Figuur 21: Gravure van Turnhout door Lucas Vorsterman, met aanduiding van het onderzoeksgebied (1665, https://collecties.kempenserfgoed.be/stadsarchief-turnhout/object/foto-0324301-t-e-m-0324305?nav_id=0-1&id=609566084&index=5&volgnummer=1)

Op een gravure van Lucas Vorsterman de Jonge uit 1665 zien we ten oosten van het onderzoeksgebied een muur gesitueerd. De muur maakt deel uit van het begijnhof. Ten oosten zien we ook de nieuw opgerichte kerk en nog verder naar het oosten zien we de oudere begijnhofkerk. Ter hoogte van het onderzoeksgebied zien we gras en bomen aangegeven. Het begijnhof van Turnhout werd vermoedelijk gesticht in de 13de eeuw. Het wordt echter pas voor het eerst vermeld in 1340. Het ontstond nabij het hertogelijk kasteel, aan de rand van de stad. We zien dit kasteel ook op de gravure van Lucas Vorsterman de Jonge. Dankzij vrijheden en schenkingen breidde het tussen het derde kwart van de 14de en het midden van de 18de eeuw verschillende malen uit.¹²

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Turnhout [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13747> (Geraadpleegd op 09-01-2023)

¹¹ Terry 2019, 41

¹² Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Begijnhof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122152> (Geraadpleegd op 09-01-2023)

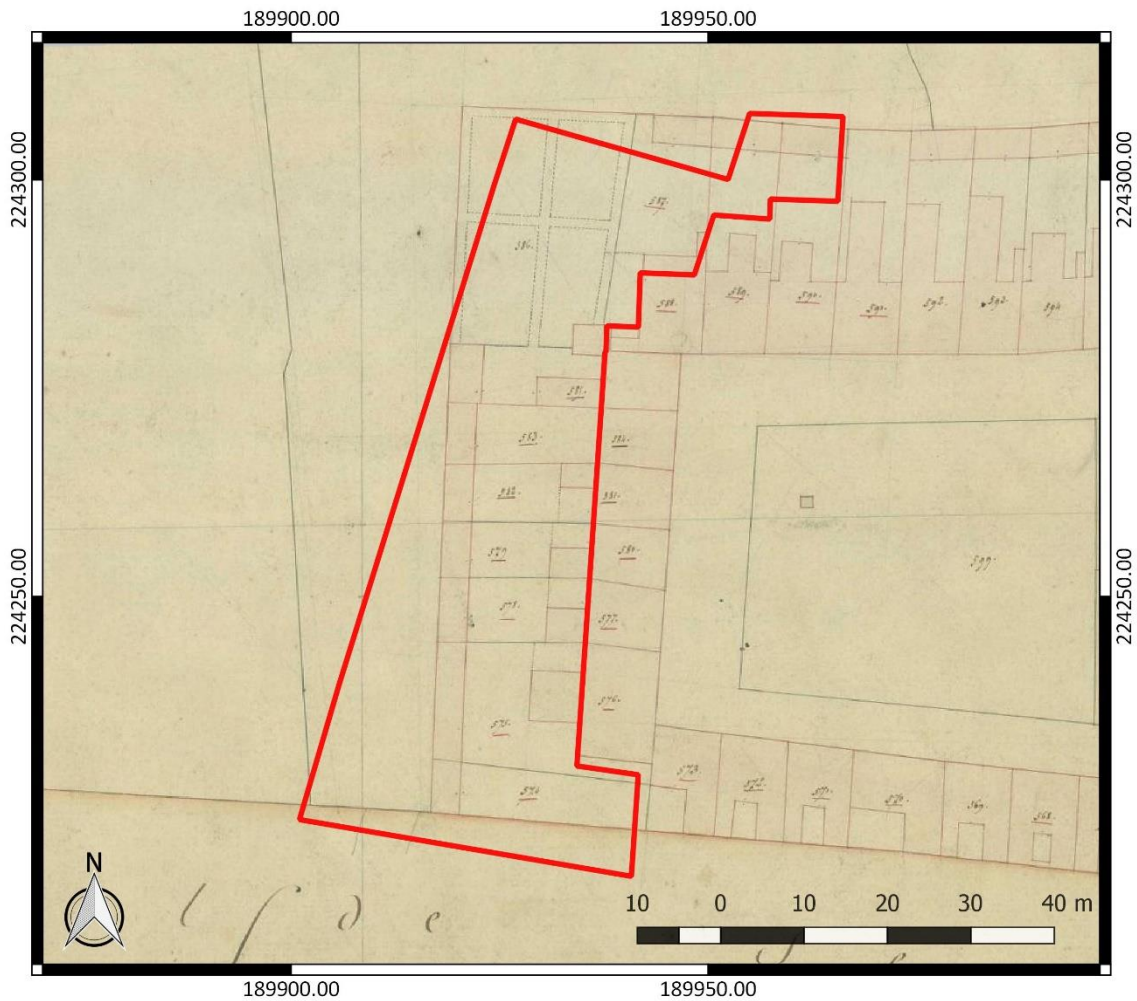

Figuur 22: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is opnieuw te zien dat het onderzoeksgebied op de grens van het begijnhof gelegen is (Figuur 22). Binnen het onderzoeksgebied is nu wel bebouwing aangegeven. De bebouwing die tot het begijnhof gaat en die vandaag de dag in het oosten aan het onderzoeksgebied grenst, gaat wellicht terug tot de 17de eeuw.¹³ Dit sluit aan bij de evolutie die we zien op de historische kaarten. Het terrein ten westen van het begijnhof is op de kaart aangeduid als akkerland.

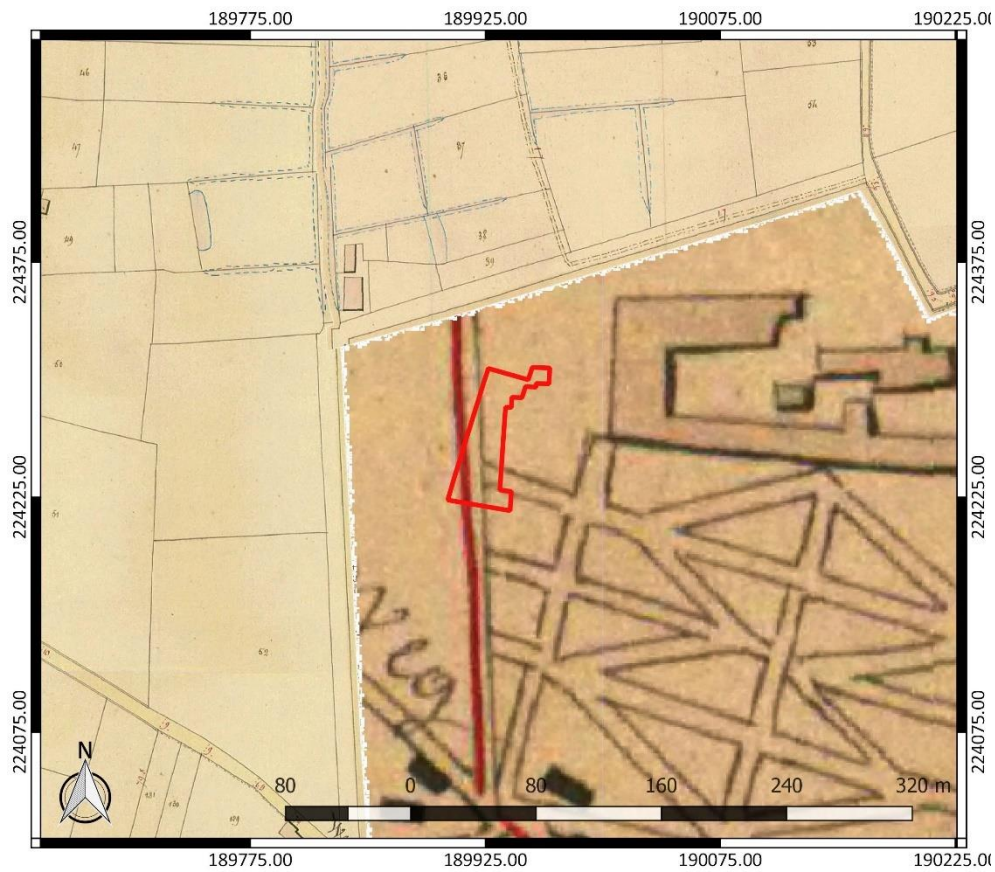
Het Primitief Kadasterplan uit 1834 toont nu duidelijk de bebouwing binnen het onderzoeksgebied. Het gaat vooral om de achterbouw van de woningen die aan de straat het Begijnhof grenzen, ten oosten van het onderzoeksgebied. Het lijkt te gaan om de bebouwing die vandaag de dag ten oosten van het onderzoeksgebied aanwezig is. In het noordwesten van het terrein lijkt een tuin aanwezig geweest te zijn.

¹³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Sint-Jozefconvent [online]
<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11890> (Geraadpleegd op 09-01-2023)

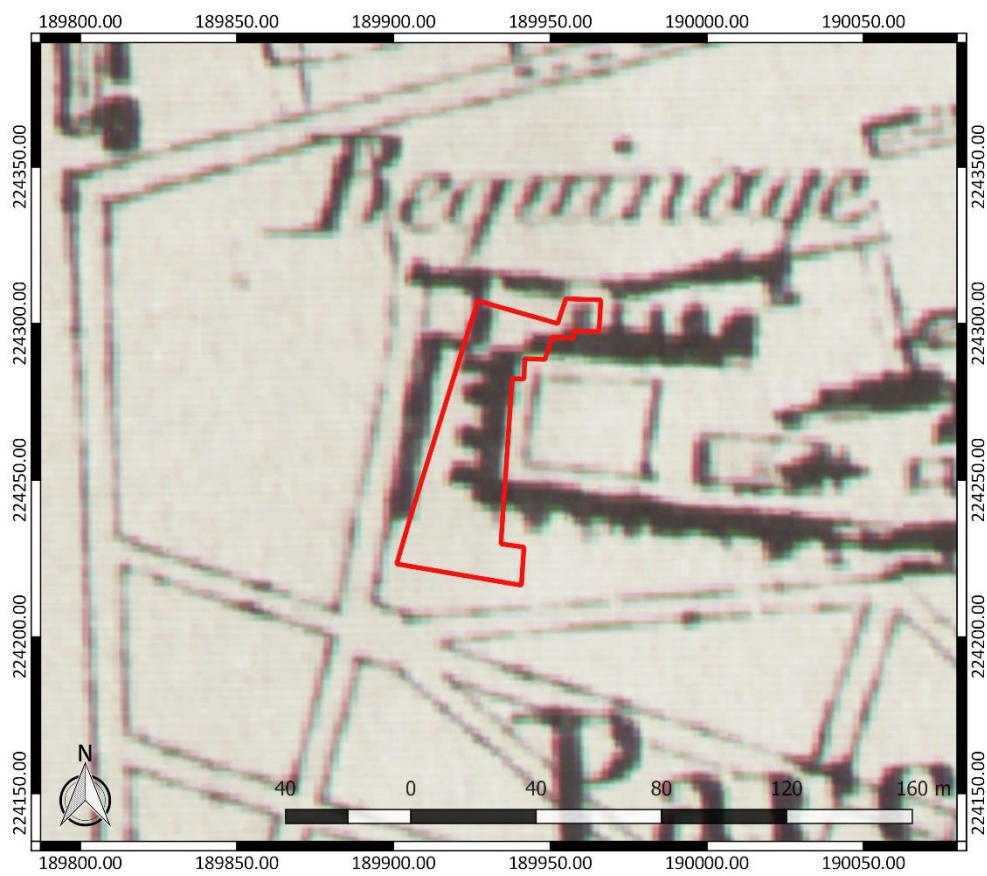

Figuur 23: Primitief Kadasterplan met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Op de Atlas der Buurtwegen (1841) is geen bebouwing te zien binnen het onderzoeksgebied. Het terrein wordt nu op grotere afstand ten westen van het begijnhof gesitueerd (Figuur 24). Afgaande op voorgaande kaarten lijkt dit een foute situering. Ten zuiden bevond zich een aangelegde tuin of park met wandelpaden. Op de Vandermaelenkaart (1846-1854) zien we opnieuw dat nagenoeg het volledige onderzoeksgebied bebouwd is. Deze situatie lijkt – mits enige foutenmarge – sterk op het beeld dat we kennen van het Primitief Kadaster, met dat verschil dat we nu de Begijnendreef zien.

Figuur 24: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

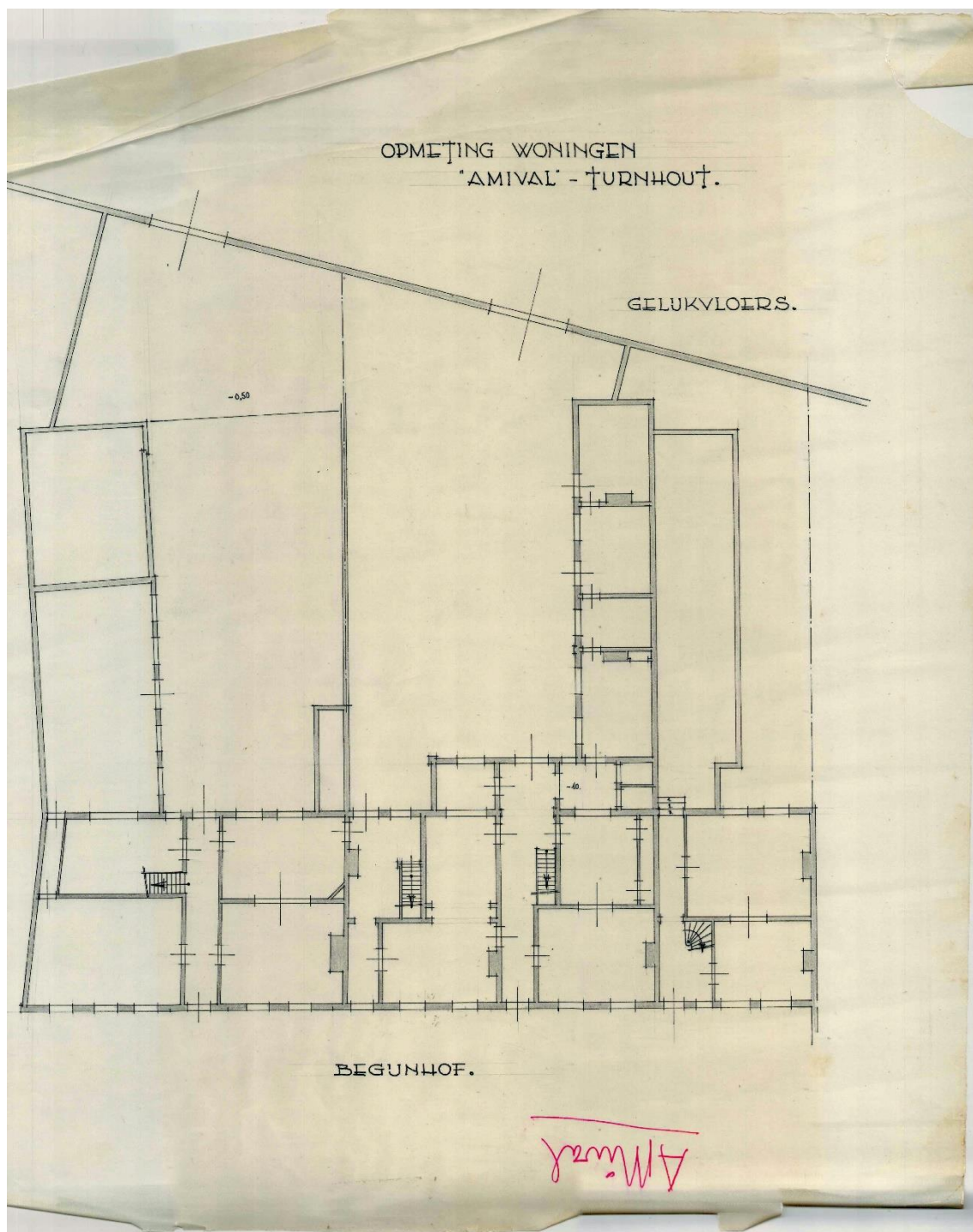
Figuur 25: Vandermaelenkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 26: Topografische kaart uit 1928 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Die situatie verandert ergens tussen 1909 en 1928 wanneer op de plaats van de bijgebouwtjes in de tuin die we kennen van het primitief kadaster, twee haakse achterbouwen verschijnen. We beschikken over een opmetingsplan en enkele foto's ervan uit 1964. In 1969 maakt deze bebouwing plaats voor de bebouwing die vandaag de dag aanwezig is op het terrein. Op een foto van de nieuwe bebouwing uit 1969 zien we vooraan rechts op de foto nog een betonnen en bakstenen schutting op de plaats waar nu containers staan.¹⁴

¹⁴ Met dank aan Jef Van Doninck

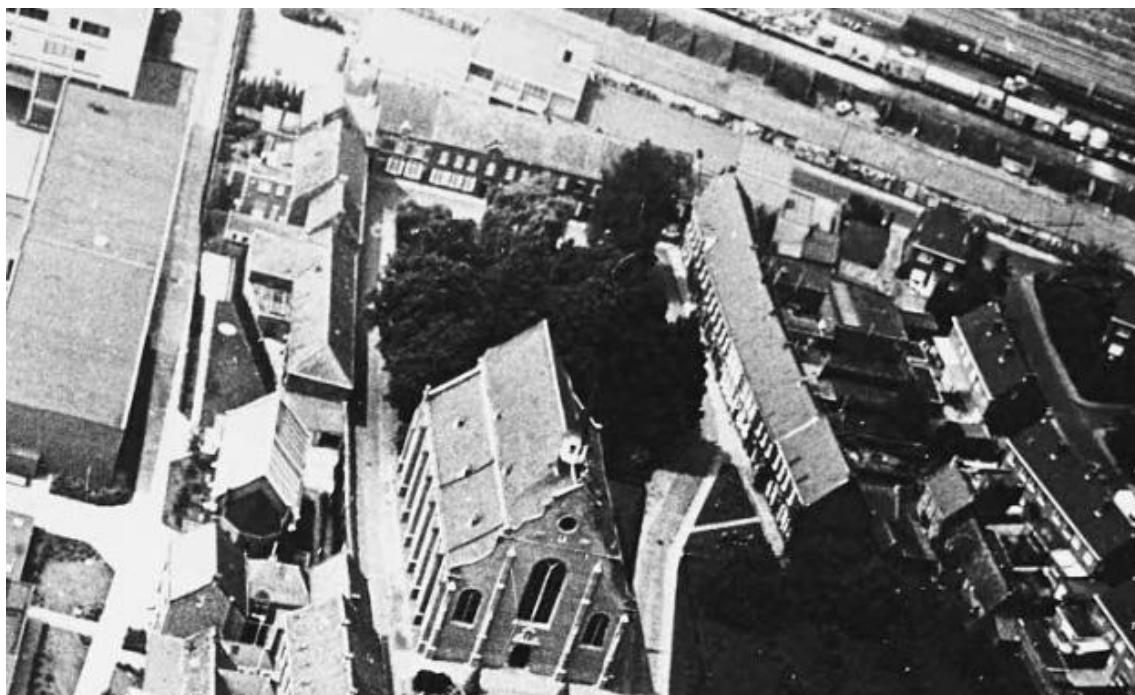
Figuur 27: Opmetingsplan van het onderzoeksgebied en de begijnwoningen die er aan grenzen uit 1964

Figuur 28: Haakse achterbouw uit 1964-1969

Figuur 29: Haakse achterbouw uit 1964-1969

Figuur 30: Ongedateerde luchtfoto met zicht op het begijnhof onderaan en het onderzoeksgebied helemaal bovenaan (Stadsarchief Turnhout, BEGIJNHOF_0015)

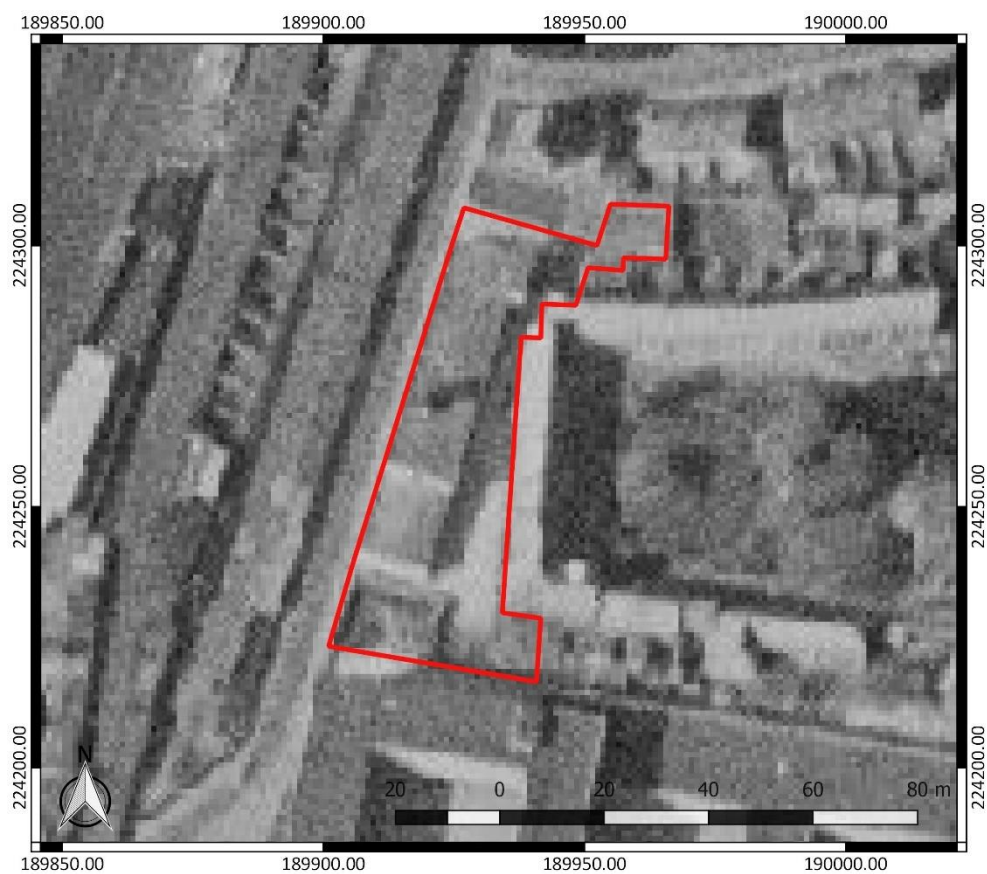
Figuur 31: Foto van de nieuwe bebouwing uit 1969

Figuur 32: Foto van het begijnhof in de periode 1970 tot 1980 (Stadsarchief Turnhout, 07333-22)

Figuur 33: Begijn juffrouw Anna Gilis in een binnentuin van het begijnhof (Stadsarchief Turnhout, BEGIJNHOF_0001)

Figuur 34: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

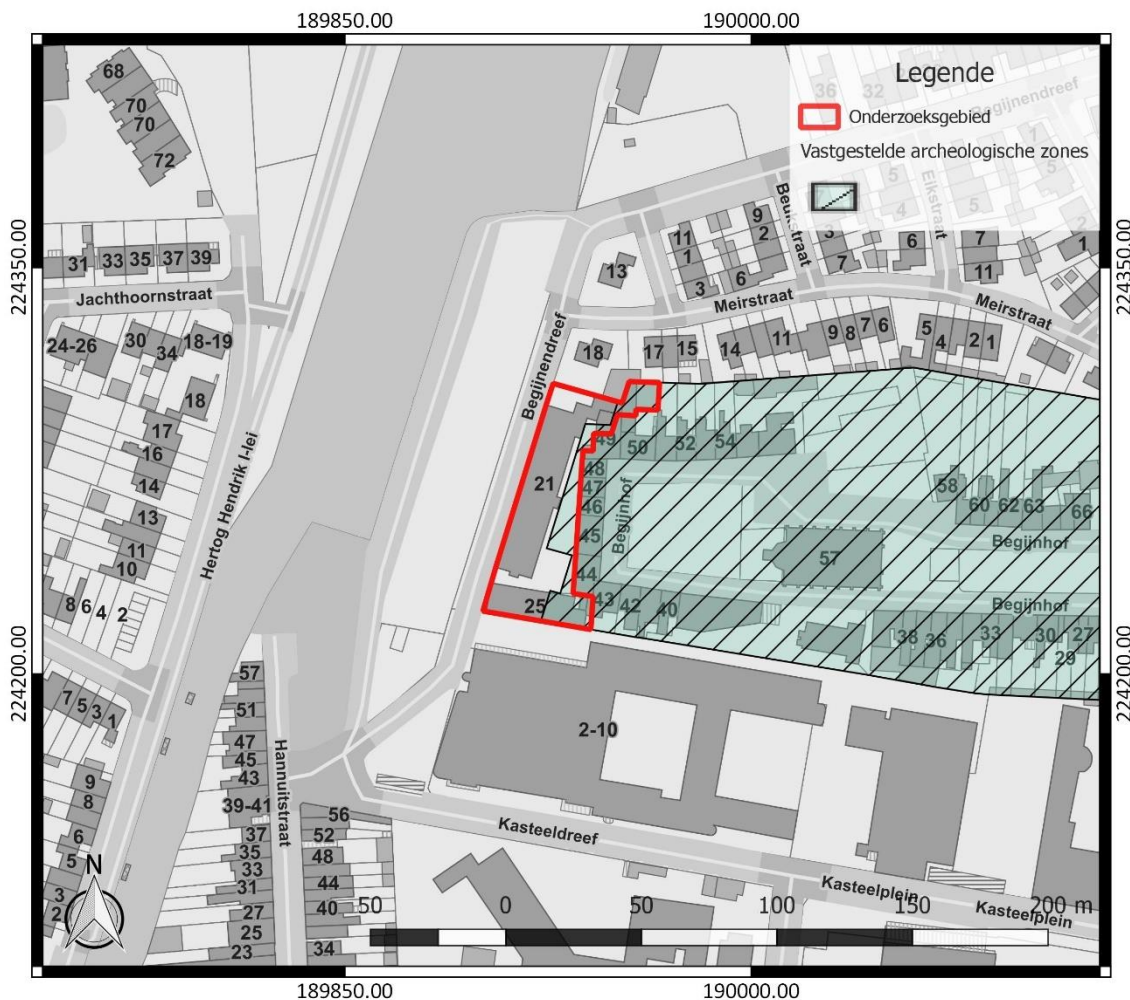

Figuur 35: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 34) toont de huidige bebouwing binnen het onderzoeksgebied. De Begijnendreef is duidelijk te zien en de bebouwing binnen het onderzoeksgebied is hierop georiënteerd. Het hoofdvolume aan de straat werd opgetrokken in de jaren '60.¹⁵ In de omgeving van het onderzoeksgebied is de bebouwing enorm uitgebreid. Een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 35) toont dat nu ook de bebouwing in het zuiden van het onderzoeksgebied verschenen is. Het beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 11).

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

Zoals reeds in de inleiding aan bod kwam, is het onderzoeksgebied gedeeltelijk gesitueerd in de vastgestelde archeologische zone Historische stadskern van Turnhout.¹⁶ Het geeft meteen aan dat er voor het onderzoeksgebied sprake is van een archeologische verwachting die in verband te brengen is met de historische stadskern van Turnhout. Het gaat specifiek om resten uit de nieuwe tijd die gerelateerd zijn aan het begijnhof, die aanwezig kunnen zijn binnen het onderzoeksgebied.

Figuur 36: Situering van het onderzoeksgebied ten opzichte van de vastgestelde archeologische zone, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

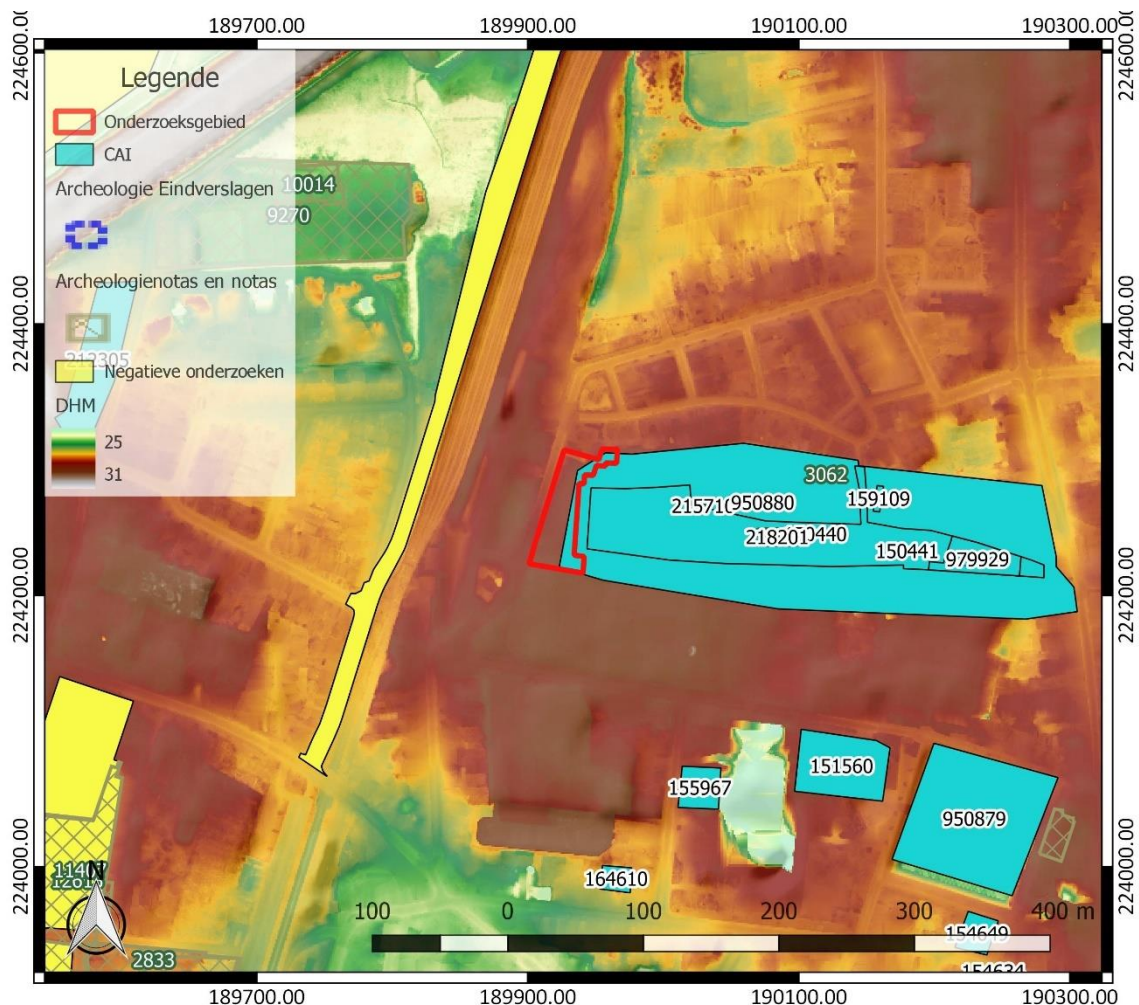
De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt ook een aantal locaties binnen en in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 37). De in de

¹⁵ <https://www.creative-factory.be/>

¹⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Historische stadskern van Turnhout [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/300598> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

nabijheid gelegen archeologische waarden worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Binnen het onderzoeksgebied en op korte afstand ten oosten vinden we de aanduiding van verschillende CAI-locaties, die allemaal verband houden met het begijnhof. Zoals hoger reeds vermeld werd, bevindt het onderzoeksgebied zich gedeeltelijk ter hoogte van CAI ID 150440, dat de aanduiding van het begijnhof is.¹⁷

Figuur 37: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

Daarbinnen bevinden zich CAI ID 218201 en 979929. Ze houden verband met archeologisch vooronderzoek dat reeds binnen het begijnhof heeft plaatsgevonden in 2017. Daarbij kwamen sporen aan het licht, waarvan de vroegste te dateren zijn in de 12de of 13de eeuw. Er werden resten gevonden van verschillende inrichtingsfasen van het begijnhof, die vooral te dateren zijn in de 16de en 17de eeuw. Ook muurresten van de oude kerk van het begijnhof zijn vastgesteld. Het gaat om

¹⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Begijnhof 1 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/150440> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

resten die teruggaan tot de 15de eeuw en resten van de 17de-eeuwse uitbreiding.¹⁸ CAI ID 150441 is de aanduiding van de 14de-eeuwse begijnhofkerk.¹⁹

Figuur 38: Zicht op de bodemopbouw en stratigrafie vastgesteld bij onderzoek in het begijnhof (Terryn 2019, 25, fig. 2)

CAI ID 950880 is de aanduiding van Begijnhof 58. Bij een werfcontrole werden op deze locatie muurresten, vloerniveaus en uitbraaksporen vastgesteld die in de 17de eeuw of ouder gedateerd worden. Het gaat om de resten van een begijnenhuisje.²⁰

Op iets grotere afstand ten zuiden vinden we CAI ID 155967. Hier zijn bij archeologisch onderzoek laatmiddeleeuwse kuilen vastgesteld, die mogelijk wijzen op zandwinning. Verder bevond er zich in

¹⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Begijnhof [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/218201> (Geraadpleegd op 10-01-2023) en Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Turnhout Begijnhof [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/979929> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

¹⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Begijnhofkerk [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/150441> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

²⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Begijnhof 58 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/950880> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

de 18de tot 19de eeuw een gasthuis.²¹ Op korte afstand ten zuidwesten hiervan bevindt zich CAI ID 164610. Hier is bij evaluerend terreinonderzoek een 19de-eeuwse cisterne aangetroffen.²²

Iets meer naar het oosten toe vermelden we graag nog CAI ID 151560, waar bij archeologisch onderzoek spiekers, paalsporen en kuilen uit de ijzertijd vastgesteld zijn. Enkele grote paalkuilen zijn eerder in de volle middeleeuwen te dateren en maken vermoedelijk deel uit van een gebouw. Enkele extractiekuilen die later dienst deden als afvalkuilen worden op basis van aardewerk in de late bronstijd en de late ijzertijd gedateerd. Verkoolde zaadjes in de kuil met vondstmateriaal uit de late bronstijd wijzen eerder op een datering in de late ijzertijd tot vroeg-Romeinse tijd. Een boomstamwaterput, evenals enkele paalsporen, kuilen en een grachtje, worden in de vroege middeleeuwen gedateerd. Tot slot zijn een beperkt aantal sporen te dateren in de late middeleeuwen en in de nieuwe tijd. Een kelder, een sterfput en een waterput dateren uit de nieuwste tijd.²³

Tot slot vinden we ter hoogte van CAI ID 950879 het Kasteel van Turnhout. Het is oorspronkelijk een burcht met donjon uit 1106. Bij een opgraving zijn brugpijlers en funderingen van de oude toegangsbrug gevonden. Er bestaan vermoedens dat het kasteel misschien teruggaat op een Romeinse verdedigingspost of een Frankische nederzetting.²⁴

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving die geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties geven, lichten we daarom hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het onderzoeksgebied bevindt zich deels binnen de vastgestelde archeologische zone Historische stadskern van Turnhout. Gekende archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied en in de nabije omgeving wijzen op archeologisch potentieel voor het voorkomen van resten uit de metaaltijden, mogelijk de Romeinse tijd, de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Uit de 17de of 18de eeuw kunnen binnen het onderzoeksgebied ook resten bewaard gebleven zijn van het begijnhof, dat zich in die tijd tot binnen het onderzoeksgebied uitstreckte.

In de 20ste eeuw maakte de bebouwing van het begijnhof binnen het onderzoeksgebied plaats voor de oprichting van twee nieuwe gebouwen, die haaks op de bebouwing van het begijnhof georiënteerd was. In 1969 moet deze bebouwing plaats maken voor opnieuw een nieuw gebouw, dat onderkelderd is. Het gaat om het gebouw dat vandaag de dag nog aanwezig is op het terrein. De

²¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Fuifzaal Warande [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/155967> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

²² Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Warandestraat 46 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/164610> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

²³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Warandeparking [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/151560> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

²⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Kasteel van Turnhout [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/950879> (Geraadpleegd op 10-01-2023)

kelder werd hoogst waarschijnlijk in een open bouwput gerealiseerd, en heeft daarbij waarschijnlijk een verstoring van het omringende bodemarchief veroorzaakt.

Het potentieel op een goed bewaarde steentijd artefactensite wordt omwille van de grote afstand tot waterlopen in de omgeving en het ontbreken van vondsten van steentijd artefacten in de nabije omgeving slechts laag ingeschat.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen een zone van ca. 882 m² binnen het onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de afbraak van een bijgebouw en tijdelijke klassen, de beperkte opbraak van verharding en nieuwe omgevingsaanleg. De verstoringdiepte van de verschillende geplande bodemingrepen varieert tussen ca. 20 cm en 3,37 m.

Er gaat slechts een beperkte dreiging uit van de geplande sloopwerken. De sloopwerken zijn beperkt in diepte en beperken zich tot de reeds bestaande verstoringdiepte. Over het algemeen zullen de geplande werken die daarna volgen eveneens slechts een beperkte bijkomende impact hebben op het aanwezige bodemarchief. Ze blijven grotendeels binnen de reeds bestaande verstoringdiepte.

Enkel ter hoogte van de wadi, de regenwaterputten en plaatselijke sleuven voor nutsvoorzieningen zullen de werken na de sloop een bijkomende negatieve impact betekenen.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat uit de 17de of 18de eeuw resten van bergingen van de begijnhuizen aanwezig kunnen zijn binnen het onderzoeksgebied. Gekende archeologische waarden in de omgeving wijzen er op dat ook resten uit de metaaltijden, de Romeinse tijd en de middeleeuwen kunnen voorkomen binnen het onderzoeksgebied. De landschappelijke ligging van het terrein maakt dat we het potentieel op een goed bewaarde steentijd artefactensite slechts laag inschatten.

Het is echter te verwachten dat de oprichting en sloop van bebouwing en de aanleg van verhardingen in de 20ste eeuw reeds een negatieve impact op het bodemarchief hebben gehad. De bijgebouwen van het begijnhof binnen het onderzoeksgebied zoals we die kennen van het primitief kadaster maken tussen 1909 en 1929 plaats voor twee nieuwe gebouwen die dwars op de bebouwing van het begijnhof georiënteerd zijn. Deze gebouwen blijven aanwezig op het terrein, tot ze in 1969 gesloopt worden en plaats maken voor de huidige bebouwing. Deze bebouwing is onderkelderd. Het is waarschijnlijk dat de kelder uitgegraven is in een open bouwput, waardoor de zone rond het gebouw verstoord is.

De geplande werken betekenen een bodemingreep in een zone van ca. 882 m². De meeste bodemingrepen gerelateerd aan de geplande werken zullen binnen de reeds bestaande verstoringdiepte blijven. Verder vooronderzoek in deze zones zal daarom tot slechts een beperkte kenniswinst kunnen leiden.

In de zone van de regenwaterputten en de wadi worden diepere bodemingrepen gepland. Ter hoogte van de wadi kunnen we aantonen dat het bodemarchief er al tot op een diepte van 70 cm (50 cm + dikte verharding) verstoord is, terwijl de bodemingrepen hier 1 m diep zullen gaan. De zone van de regenwaterputten kent een oppervlakte van ca. 19 m². De zone van de wadi kent een oppervlakte van ca. 24 m². In deze zone toont het primitief kadaster geen bebouwing. Er is dan enkel nog een verwachting naar relevante archeologische sporen ter hoogte van de zones met diepere bodemingrepen. De zones met diepere bodemingrepen, dieper dan de verwachte plaggenbodem, zijn echter zo beperkt in oppervlakte dat het potentieel op kennisvermeerdering in deze zones

slechts laag is. De kans dat een relevant spoor aangetroffen wordt, is erdoor al klein. En indien een relevant spoor aanwezig blijkt, is het ook nog moeilijk om het spoor goed te kunnen interpreteren.

Op basis van de reeds verwachte verstoringen door bodemingrepen in het verleden, de eerder beperkte omvang van de geplande werken, het feit dat de meeste bodemingrepen binnen de omvang van de reeds verwachte verstoringen blijven en het beperkte ruimtelijke inzicht van de zones waar bodemingrepen gepland worden die dieper zullen reiken dan de bestaande verstoringen en de aanwezige plaggenbodem, maakt dat we het potentieel op kennisvermeerdering in geval van verder vooronderzoek op het terrein slechts laag inschatten. De kosten van bijkomend vooronderzoek staan niet in verhouding tot de verwachte te behalen kenniswinst. Daarom worden in het kader van de geplande werken op het terrein geen bijkomende archeologische maatregelen meer nodig geacht.

3 Samenvatting

Naar aanleiding van plannen voor de afbraak van een bijgebouw en tijdelijke klassen, de opbraak van verharding en nieuwe omgevingsaanleg, diende een archeologienota opgesteld te worden. Het onderzoeksgebied is gedeeltelijk gesitueerd ter hoogte van de vastgestelde archeologische zone Historische stadskern van Turnhout. Binnen het onderzoeksgebied bevonden zich in het verleden resten van het begijnhof uit de 17de of de 18de eeuw. Verder wordt rekening gehouden met het mogelijke voorkomen van relevante archeologische resten uit de metaaltijden, de Romeinse tijd en de middeleeuwen, maar op het terrein zijn ook al heel wat verstoringen te verwachten als gevolg van verschillende bouwactiviteiten op het terrein in de 20ste eeuw. Het potentieel op een goed bewaarde steentijd artefactensite wordt slechts laag ingeschat.

Op basis van de reeds verwachte verstoringen door bodemingrepen in het verleden, de eerder beperkte omvang van de geplande werken, het feit dat de meeste bodemingrepen binnen de omvang van de reeds verwachte verstoringen blijven en het beperkte ruimtelijke inzicht van de zones waar bodemingrepen gepland worden die dieper zullen reiken dan de bestaande verstoringen en de aanwezige plaggenbodem, maakt dat we het potentieel op kennisvermeerdering in geval van verder vooronderzoek op het terrein slechts laag inschatten. De kosten van bijkomend vooronderzoek staan niet in verhouding tot de verwachte te behalen kenniswinst. Daarom worden in het kader van de geplande werken op het terrein geen bijkomende archeologische maatregelen meer nodig geacht.

4 Bibliografie

4.1 Archief

Stadsarchief Turnhout

4.2 Publicaties

Bastiaens, J./J.M. Van Moernick, 1994: Bodemsporen van beddenbouw in het zuidelijk deel van het plaggenlandbouwareaal: getuigen van 17de-eeuwse landbouwintensivering in de Belgische provincies Antwerpen en Limburg en de Nederlandse provincie Noord-Brabant, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 12.3, 81-90.

Terryn, B., 2019: *Eindverslag Turnhout. Begijnhof*, Gent (BAAC Vlaanderen Eindverslag 1054).

Van Doesburg, J./M. De Boer/J.H.C. Deeben, 2007: *Essen in zicht. Essen en plaggendekken in Nederland. Onderzoek en beleid*, Amersfoort (Nederlandse archeologische rapporten 34).

4.3 Websites

Cartesius (2023)
<https://www.cartesius.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2023)
<https://dov.vlaanderen.be/>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2023)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2023)
<https://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2023)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2023)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

